

ОБ'ЄКТИ ДЕЛІКТНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ: ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ OBJECTS OF TORT LIABILITY: QUESTION OF DEFINITION

Отрадна О.О.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються проблемні питання об'єктів деліктних зобов'язань. Автор досліджує загальні теорії об'єктів цивільно-правових зобов'язань та визначає, які об'єкти можуть передаватися потерпілому як відшкодування заподіяної шкоди. У статті розглядаються реальні збитки та упущена вигода як складові відшкодування позадоговірної шкоди.

Ключові слова: делікт, об'єкт зобов'язання, відшкодування, реальні збитки, упущена вигода.

В статье рассматриваются проблемные вопросы объектов деликтных обязательств. Автор исследует общие теории объектов гражданско-правовых обязательств и определяет, какие объекты могут передаваться потерпевшему как возмещение причиненного вреда. В статье рассматриваются реальные убытки и упущенная выгода как составные части возмещения внедоговорного вреда.

Ключевые слова: деликт, объект обязательства, возмещение, реальные убытки, упущенная выгода.

Problem questions of the objects of tort obligations are discovered in the article. The author examines general theories of objects of civil obligations and determine, which objects could be transferred to the plaintiff as non-contract damage compensation. Real damages and loss of profit as parts of non-contract damage compensation are learned in the article.

Key words: tort, object of obligation, compensation, real damages, loss of profit.

Поняття «об'єкт зобов'язання» як приватний випадок поняття «об'єкт цивільного правовідношення» не є новим в юридичній доктрині. Дослідження даного поняття у вітчизняній доктрині бере початок із часів становлення теорії цивільного права в Російській імперії. Ще Г. Ф. Шершеневич писав, що об'єктом права називається все те, що може слугувати засобом здійснення інтересу [1, с. 127]. Такими засобами можуть бути речі, тобто обмежені частини матеріального світу, та дії інших осіб, що полягають у передачі речі, особистих послугах, пропозиції своєї робочої сили. Багато уваги об'єктам цивільних правовідносин приверталося та привертається як в радянський, так і в дореволюційний періоди.

В цілому в доктрині існує дві теорії щодо того, що конкретно є об'єктом цивільних правовідносин: моністична (теорія єдиного об'єкту) та плюралістична (теорія множинності об'єктів) [2, с. 125].

Представники моністичної теорії або теорії єдиного об'єкта розглядають в якості об'єкта прав тільки явесь одне зовнішнє явище. Таким явищем признаються речі, або поведінка, або правовий режим. Так, на думку М.М. Агаркова, об'єктом будь-якого правовідношення є речі або переважно речі. Річ можна протиставити в якості об'єкта суб'єктам правовідношення, тому що на неї має бути спрямована поведінка зобов'язаної особи: дія або утримання від дії [3, с. 189-197]. Подібний «речовий» підхід до поняття об'єкту цивільних правовідносин був властивий також П. І. Стучці [4, с. 204-205] та іншим дослідникам.

У свою чергу О. С. Іоффе сформулював концепцію об'єкта цивільних правовідносин, відповідно до якої, єдиним об'єктом правовідносин є людська поведінка, дія або діяльність людей. В якості обґрунтування своєї позиції він зазначав, що право не може бути спрямовано на речі безпосередньо. Однак, здійснюючи певний вплив на поведінку людей, воно може забезпечити їх активний вплив на зовнішні предмети природи. У цьому випадку об'єктами дійсно є речі, але вони виступають не як об'єкти прав, а як об'єкти дій [5, с. 135]. Подібної позиції дотримується і Н. Д. Єгоров, який зазначає, що як суспільний зв'язок між людьми, що встановлюється в результаті їх взаємодії, цивільне правовідношення може впливати тільки на поведінку людини. Тому в якості об'єкта цивільного правовідношення виступає поведінка його суб'єктів, спрямована на різного роду матеріальні та нематеріальні блага [6, с. 85].

Прихильники теорії множинності об'єктів цивільних правовідносин визначають в якості об'єктів різні матеріальні та нематеріальні блага, пропонуючи їх різний набір. Так, В. І. Синайський називає об'єктами правовідносин

речі та права [7, с. 123]. О. О. Красавчиков зазначає, що коло об'єктів цивільних правовідносин є вельми широким та багатоманітним адекватно широті та багатоманітності суспільних відносин, що регулюються цивільним правом. Відповідно до поділу цих відносин на дві основні групи (на відносини майнові та немайнові) поділяються і їх об'єкти – на матеріальні та нематеріальні блага [8, с. 145]. Є. О. Харитонов та О. І. Харитонova роблять висновок, що об'єктами цивільних правовідносин можуть бути речі, дії (у тому числі послуги), результати дій, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, особисті немайнові блага [9, с. 104].

На сьогодні питання про об'єкти цивільних прав отримало законодавче закріплення. Сучасне цивільне законодавство (ЦК України також, як і Цивільні кодекси інших країн СНД) сприйняло теорію множинності об'єктів цивільних прав. Так відповідно до ст. 177 ЦК України, об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага.

Отже, можна зазначити, що об'єктом правовідносин є все те, навколо чого створюється правовий зв'язок між суб'єктами. Відповідно, у деліктному правовідношенні правовий зв'язок між деліквентом та потерпілим складається навколо компенсації потерпілому заподіяної позадоговірної шкоди. Тобто об'єктом деліктних зобов'язань є те відшкодування (компенсація) заподіяної шкоди, яку деліквент надає потерпілому. З цього приводу Т. С. Ківалова слушно зазначає, що необхідно розрізняти об'єкт, якому завдано шкоди (об'єкт регулятивних правовідносин, який одночасно виступає як об'єкт правової охорони або об'єкт загального правового захисту) і об'єкт (предмет) правовідносин відшкодування завданої шкоди [10, с. 147].

У зв'язку з цим постає питання, які із об'єктів цивільних прав, зазначених у ст. 177 ЦК України, можуть передаватися деліквентом потерпілому в якості компенсації заподіяної шкоди. Частково відповідь на це питання надається у Главі 82 ЦК України. Так, відповідно до ст. 1192, з урахуванням обставин справи суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоди майну, відшкодувати її в натурі (передати річ того ж роду і такої ж якості, полагодити пошкоджену річ тощо) або відшкодувати завдані збитки у повному обсязі.

Отже, якщо шкода завдана майну потерпілого, об'єктами відшкодування передбачаються такі об'єкти цивільних прав:

1. Речі. Річ може бути об'єктом відшкодування, якщо заподіяна потерпілому шкода полягає у знищенні або пошкодженні належної йому речі, а у делінквента є річ того ж роду і такої ж якості або є можливість виготовити чи придбати таку річ.

2. Результати робіт. Делінквент може бути зобов'язаний полатити пошкоджену річ. У такому випадку потерпілому буде передаватися полатоджена річ як результат роботи делінквента. Якщо пошкоджена річ є нерухомою (наприклад, шкода заподіяна залиттям квартири потерпілого), делінквент може провести ремонт, і результати його роботи будуть являти собою компенсацію заподіяної шкоди.

3. Гроші. Якщо відшкодування шкоди в натурі не є можливим або якщо потерпілий не бажає такого відшкодування, делінквент може бути зобов'язаний відшкодувати завдані збитки в грошовому вигляді. Упущена вигода як частина збитків відшкодовується в грошовій формі як при відшкодуванні шкоди в натурі, так і при відшкодуванні завданих збитків грошми (п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27.03.92 р. «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди»).

Якщо шкода завдається каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, відшкодування її в натурі є об'єктивно неможливим. У зв'язку з цим законодавець здебільшого говорить про грошову компенсацію такої шкоди. У параграфі 2 Глави 82 ЦК України здебільшого застосовуються терміни «платежі», «витрати», «втрачений заробіток (дохід)» тощо, які натикають на саме грошове відшкодування. Разом з тим, можна уявити ситуації, коли відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого, здійснюється у вигляді передачі речей (ліків, продуктів харчування, протезів, спеціального обладнання для реабілітації, ритуальних речей для поховання тощо) або надання послуг (лікарських, послуг щодо догляду тощо).

Компенсація моральної шкоди, як правило, здійснюється в грошовій формі. Разом з тим юридично можливою є також компенсація моральної шкоди шляхом передачі речі, виконання робіт, надання послуг потерпілому. Відповідно до ч. 3 ст. 23 ЦК України, моральна шкода відшкодовується грошми, іншим майном або в інший спосіб.

Що стосується інших об'єктів цивільних прав (цінні папери, майнові права, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація), вони можуть бути об'єктами деліктних зобов'язань тільки в разі досягнення відповідної домовленості делінквентом та потерпілим. Оскільки делінквент та потерпілий можуть домовитися про припинення деліктного зобов'язання відступним, то теоретично в якості відступного можуть бути запропоновані інформація, цінні папери, результати інтелектуальної, творчої діяльності, хоча на практиці такі випадки зустрічаються не часто.

За загальним правилом ст. 1166 ЦК України завдана особі майнова шкода підлягає відшкодуванню в повному обсязі. Для розуміння, що є повним обсягом заподіяної шкоди, необхідно звернутися до нормативного регулювання категорії «збитки», які у цивілістичній доктрині вважаються грошовою оцінкою шкоди [11, с. 365]. Так, відповідно до ч. 1 ст. 22 ЦК України, збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Дане правило діє і щодо деліктних зобов'язань. Так, в разі заподіяння шкоди майну реальними збитками будуть вартість знищеного майна, витрати, які особа зробила або має зробити для відновлення пошкодженого майна тощо. Упущеною вигодою будуть ті недоотримані доходи, які

особа отримала би, якби її майну не було заподіяно шкоди. В разі заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого реальними збитками будуть витрати потерпілого на відновлення здоров'я та/або реабілітацію. Це витрати, викликані необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо. У свою чергу упущеною вигодою буде заробіток (дохід), втрачений потерпілим внаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності. Якщо шкода заподіяна смертю особи, то реальними збитками потерпілих в цьому випадку будуть витрати на поховання та на спорудження надгробного пам'ятника. А упущеною вигодою – розмір утримання, які утриманці померлого, визначені у ст. 1200 ЦК України, отримували від нього за його життя та втратили внаслідок втрати годувальника.

Єдиною компенсацією, яку не можна розділити на реальну шкоду та упущену вигоду, є компенсація моральної шкоди. Оскільки душевні та моральні страждання, що складають зміст моральної шкоди, не можна обрахувати в грошах, говорити про майнові втрати тут не можливо. В ЦК України моральна шкода не охоплюється поняттям «збитки». Її регулюванню присвячена окрема стаття 23 ЦК України.

Доведення реальної шкоди залежить від об'єкту заподіяння шкоди. Якщо шкода заподіяна майну потерпілого, доведення розміру реальної шкоди здійснюється за як за допомогою чеків, квитанцій та інших документів, що підтверджують витрати потерпілого на відновлення стану майна, так і за допомогою експертної оцінки. При заподіянні шкоди здоров'ю потерпілого або у зв'язку із смертю розмір реальних збитків також має доводитися відповідними документами, що підтверджують вартість фактичних затрат потерпілого.

Доведення упущеної вигоди є важчим. Але на необхідність стягнення упущеної вигоди як частини заподіяної шкоди вказує не тільки закон, але і судова практика. Так відповідно до абзацу 3 п. 7 Роз'яснення Вищого Арбітражного суду України від 01.04.1994 р. № 02-5/215 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням шкоди» в редакції від 29.12.2007 р., незалежно від відшкодування шкоди в натурі або грошми особа, яка заподіяла шкоду на вимогу потерпілого відшкодовує її у повному обсязі, включаючи і неодержані доходи (упущену вигоду) [12].

Упущена вигода, як і реальні збитки, має доводитися потерпілим. Так зокрема упущена вигода може мати місце, якщо в результаті дорожньо-транспортної пригоди або морського (річкового) інциденту пошкоджується транспортний засіб, що належить потерпілому та використовується ним у комерційній діяльності. Крім того, упущена вигода може полягати у неотриманій або недоотриманій заробітній платі в разі заподіяння особі каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я.

Так, наприклад, Колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України Ухвалою від 14.02.2007 р. підтвердив позовні вимоги ВАТ «Судоходная компания «Волжское пароходство» та стягнув 403461,85 дол. США збитків (упущеної вигоди), заподіяних неможливістю виконання теплоходом «Капітан Дривень» договору від 15 липня 2004 року. Теплохід «Капітан Дривень» у період зіткнення виконував умови контракту, який передбачає послідовні рейси перевози зерна з Південних портів Росії до рейдів Керченської протоки. Із матеріалів справи вбачається, що ВАТ «Судоходная компания «Волжское пароходство» повинно надати 6 теплоходів, у т.ч. і теплохід «Капітан Дривень» для перевезення пшениці. Теплоходи повинні подаватися по мірі розвантаження попереднього вантажу. У матеріалах справи містяться документи, із яких вбачається, що теплохід «Капітан Дривень» у результаті пошкодження не міг продовжувати роботу протягом

57 днів до 20 жовтня 2004 року. Ставка фрахту відповідно із додатком № 2 до договору № 09-04-88/1204 від 15 липня 2004 року складає 11 доларів США; середня норма завантаженості – 4884,012 т; середня кількість рейсів, які могло зробити судно за 57 днів – 8. Таким чином сума упущеної вигоди складає 429793,06 доларів США, які суд першої інстанції обґрунтовано стягнув з відповідача [13].

Упущеною вигодою також може бути це збитки у вигляді не отриманих доходів, які особа реально могла би отримати за звичайних обставин, якби не було порушено її право на роботу з повним тижневим навантаженням, як вказано у Ухвалі Колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 6.06.2012 р., якою за-

доволенна касаційна скарга вчительки та встановлена необхідність відшкодування їй неотриманих доходів (заробітної плати, відпускних) у зв'язку із зменшення тижневого навантаження уроками [14].

У разі заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого його неотриманий дохід доводиться на підставі розрахунку середнього заробітку (доходу) потерпілого до каліцтва, іншого ушкодження здоров'я та проценту зменшення професійної або загальної працездатності. У випадку смерті особи шкода, завдана його утриманням, відшкодовується у розмірі середньомісячного заробітку (доходу) потерпілого з вирахуванням частки, яка припадала на нього самого та працездатних осіб, які перебували на його утриманні, але не мають права на відшкодування шкоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права. – Тула : «Автограф», 2001. – 720 с.
2. Сулейменов М. К. Нематериальные блага в системе объектов гражданских прав // Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения : сб. статей и иных материалов / под ред. Р. А. Стефанчука. – К. : «Юринком Интер», 2010. – С. 119–138.
3. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву // Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву: в 2 т. – М. : АО Центр ЮрИнфоР, 2002. – Т. 1. – С. 189–197.
4. Стучка П. И. Курс советского гражданского права. – М. : Издательство коммунистической академии, 1929. – Т. 2. – 231 с.
5. Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву // Иоффе О. С. Избранные труды: в 4 т. Т. I. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Ответственность по советскому гражданскому праву. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – С. 31–193.
6. Гражданское право : учебник. Часть 1. Издание 3 /под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : Проспект, 1999. – 632 с.
7. Синайский В. И. Русское гражданское право. – М. : «Статут», 2002. – 638 с.
8. Советское гражданское право : учебник для вузов. Том 1. Изд. 2-е. – М. : «Высшая школа», 1972. – 519 с.
9. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільні правовідносини : монографія. – Одеса : «Фенікс», 2011. – 456 с.
10. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України (теоретичні аспекти) : монографія / Т. С. Ківалова ; М-во освіти і науки України. – Одеса, «Юридична література», 2008. – 360 с.
11. Новицкий И. Б., Лунц Л. А. Общее учение об обязательстве. – М. : «Юридическая литература», 1950. – 412 с.
12. Роз'яснення Вищого Арбітражного суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів пов'язаних з відшкодуванням шкоди» від 01.04.1994 р. № 02-5/215 // Системи інформаційно-правового забезпечення ЛІГА : ЗАКОН, файл SD94029.LHT.
13. Ухвала Верховного суду України від 14.02.2007 р. справа № 6-10304св06 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/427280>.
14. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 6.06.2012 р., справа № 6-46064св11// [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25390563>.